

BÖLGE İDARE MAHKEMESİNİN DOSYAYI İLGİLİ MAHKEMEYE GÖNDERMESİ MESELESİ

Prof. Dr. Serkan ÇINARLI *

Arş. Gör. Kerim AZAK **

Öz

İdari yargıda yapılan reform sonrasında uygulanmaya başlanan istinaf kanun yolu, hemen hemen bütün davalar yönünden genel kanun yolu niteliğine sahip olmuştur. Hem hukuka uygunluk hem de maddi vakaya uygunluk yönünden denetim yapılan istinaf kanun yolunda, istinaf merciin hukuka aykırı bulduğu kararı kaldırarak yeni bir karar vermesi mümkündür. Ancak özellikle dereceli yargılamanın sağlaması için İdari Yargılama Usulü Kanunu madde 45'te; bazı hâllerde, hukuka aykırı kararın kaldırılarak ilk derece mahkemesine gönderilmesi öngörülmüştür. Ne var ki idari yargı uygulamasında, kanunda sayılan hâller dışında da hukuka aykırı kararlar kaldırılarak ilk derece mahkemesine gönderilmektedir. Dosyanın ilk derece mahkemesine gönderilmesi meselesine ilişkin mevcut idari yargı uygulaması, istinaf kanun yolunun özelliklerine ve getiriliş amacına aykırı olarak bir gelişme göstermiştir.

Bu çalışmada, İdari Yargılama Usulü Kanunu'ndaki geri gönderme sebepleri ayrıntılı olarak incelenmiş ve mevcut idari yargı uygulaması açıklanmıştır. Son-

* Prof. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku A.B.D., İzmir, Türkiye | Prof. Dr., İzmir Bakırçay University Faculty of Law, Administrative Law, İzmir, Turkey.

✉ serkan.cinarli@bakircay.edu.tr • ORCID 0000-0002-2471-875X

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye | Res. Asst., Ankara University, Institute of Social Sciences, Ankara, Turkey.

✉ krmazak@gmail.com • ORCID 0000-0002-4830-771X

✎ **Atf Şekli** | Cite As: ÇINARLI Serkan / AZAK Kerim, "Bölge İdare Mahkemesinin Dosyayı İlgili Mahkemeye Göndermesi Meselesi", *SÜHFD.*, C. 30, S. 2, 2022, s. 571-603.

✎ **İntihal** | Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

✎ Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

rasında ise hukuk yargılamasındaki düzenlemeye de değinilerek mevcut idari yargı uygulaması ve Kanun'un ilgili maddesi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

İstinaf kanun yolu • Dosyanın gönderilmesi • İdari yargıda istinaf • Bölge idare mahkemesi • Dereceli yargılama

TO SEND THE FILE TO THE RELEVANT COURT

Abstract

The remedy of appeal, which started to be implemented after the reform made in the administrative judiciary, has become a general legal remedy in terms of almost all cases. The appellate authority can annul the decision that it finds unlawful and issue a new decision in the remedy of appeal, which is audited in terms of legality and compliance with the material fact. However, in article 45 of the Law on Administrative Judgment Procedure, especially in order to ensure graded judgment, in some cases, it is envisaged that the unlawful decision be revoked and sent to the relevant court. However, in administrative jurisdiction practice, unlawful decisions are revoked and sent to the relevant court, except for the cases listed in the law. The current practice of administrative justice regarding the issue of sending the file to the relevant court has developed contrary to the characteristics of the remedy of appeal and the purpose of its introduction.

In this study, the reasons for refoulement in the Administrative Procedure Law are examined in detail, and the current practice of administrative justice is explained. Afterward, the current practice of administrative justice and the relevant law article were discussed by referring to the regulation in civil proceedings.

Key Words

The remedy of appeal • Return of the file • The remedy of appeal in the administrative jurisdiction • The district administrative court • Graded judgment

I. GİRİŞ

Bilindiği üzere ülkemizde 18/6/2014 tarihinde 6545 sayılı Kanun'un 19. maddesi ile İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun (İYUK) 45. maddesi değiştirilmiş ve itiraz kanun yolu kaldırılarak istinaf kanun yolu getirilmiştir. Hem hukuka uygunluk denetimi hem de olaya uygunluk denetimi yapılan istinaf incelemesinde; bölge idare mahkemesinin, ilk derece mahkemesi kararını kaldırarak yeniden karar vermesi

mümkündür. Fakat her durumda, hukuka aykırı karar kaldırılarak yeniden karar verilemez. Belirli durumlarda, dosyanın karar verilmek üzere ilk derece mahkemesine gönderilmesi gerekmektedir. Aksi hâlde, dereceli yargılama tam anlamıyla sağlanamayacaktır. Nitekim İYUK madde 45/5'te belirtilen durumlarda, istinaf başvurusu haklı bulunmuş ise ilk derece mahkemesi kararı kaldırılarak, dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesi gerekmektedir.

İYUK madde 45/5'te, dosyanın geri gönderileceği hâller tahdidi olarak sayılmıştır. Tahdidi olarak sayılan hâller dışında kalan durumlarda ise İYUK madde 45/4'e göre eğer istinaf başvurusu haklı bulunursa kararın kaldırılarak işin esası hakkında yeniden karar verilmesi gerekecektir. Fakat idari yargı uygulamasında, bölge idare mahkemeleri tahdidi sebeplerin de dışına çıkarak dosyaları çeşitli durumlarda dosyayı ilgili mahkemelere göndermeye başlamıştır. Bölge idare mahkemesinin, İYUK madde 45/5 kapsamında verdiği kararların kesin olması karşısında yasada sayılan tahdidi sebepler, yasa koyucunun iradesi dışında genişletilmektedir.

Mevcut durum; bölge idare mahkemelerinin, 2014 yılı öncesi Danıştay tarafından yapılan temyiz denetiminden farklı bir denetim yapmak yerine maddi deliller açısından tespit edilen eksikleri dosya iadesi sebebi hâline getirerek, istinaf kanun yolunda olmayan metotları uyguladıklarını göstermektedir. Bu duruma, istinaf kanun yoluna belli istisnalar dışında (tek hakimle görülen davalar, dava değeri belli limitin altında kalan davalar) ilk derece mahkemelerinin hemen hemen tüm kararlarının istinaf edilmesinin neden açtığı düşünülmektedir.

Kanımızca bir hukuk devletinde usul yasasında tahdidi olarak sayılan dosya iade sebepleri, istinaf yargı yerince itiraz hakkı bulunmayan ilk derece mahkemesine çeşitli sebepler öne sürülerek genişletilerek gönderilemez. Ancak bu iade sebepleri olmazsa olmaz ise bu durumda, yasal bir zemine dayanma zarureti bulunmaktadır.

İşte biz bu çalışmada önce mevcut yasal düzenlemeden, daha sonra istinaf yerlerinin İYUK madde 45/5'te yer almayan ancak uyguladıkları dosya iade sebeplerinden söz edeceğiz. Son olarak da hukuk yargı-

lamasındaki düzenlemeden bahsederek, idari yargı uygulamasını değerlendireceğiz.

II. İYUK MADDE 45/5'E GÖRE DOSYANIN GÖNDERİLECEĞİ HÂLLER

İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 45. maddesinde istinaf incelemesi düzenlenmiştir. 45. maddeye göre istinaf başvurusu esastan incelenirse bölge idare mahkemesi, üç tür karar verebilecektir:

1- İlk derece mahkemesinin kararı hukuka uygun bulunursa istinaf başvurusunun reddine karar verilecektir. Kararda düzeltilmesi mümkün maddi yanlışlıklar mevcut ise bu yanlışlıklar düzeltilerek yine istinaf başvurusunun reddine karar verilecektir (md. 45/3).

2- İstinaf başvurusu haklı bulunursa istinaf başvurusunun kabulü ile ilk derece mahkemesinin kararının kaldırılmasına karar verilir. Bu durumda bölge idare mahkemesi, dosyanın esası hakkında yeni bir karar verecektir (md. 45/4).

3- İlk inceleme üzerine verilen kararlara ilişkin istinaf başvurusu haklı bulunur ya da davaya görevsiz veya yetkisiz mahkemece yahut yasaklanmış hâkim tarafından bakıldığı belirlenirse istinaf başvurusunun kabulü ile ilk derece mahkemesinin kararı kaldırılacaktır. Bu durumlarda bölge idare mahkemesi, esas hakkında bir karar vermeyecek, dosyayı ilgili mahkemeye gönderecektir (md. 45/5).

İlgili kurallardan da görüleceği üzere bölge idare mahkemesinin, kararı kaldırarak dosyayı geri göndermesi hâlleri İYUK madde 45/5'te sınırlı olarak sayılmıştır. Esasında Kanun'a göre bu hâller dışında bölge idare mahkemesi, ilk derece mahkemesinin kararını hukuka aykırı bulursa İYUK madde 45/4 uyarınca kararı kaldırarak esas hakkında kendisi karar verecektir. Ne var ki uygulamada, bu hâller dışında da dosyanın geri gönderildiği birçok hâl ortaya çıkmıştır.

İYUK madde 45/5'te dosyanın ilgili mahkemeye gönderileceği hâller, tahdidi olarak sayılmış ise de ilgili kuralın lafzı bazı belirsizlikler taşımaktadır. Bu nedenle öncelikle ilgili kuralın açıklanması gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın bu kısmında, İYUK madde 45/5 kuralı ve temyiz incelemesi sonrasındaki durum açıklanacaktır.

A. İlk İnceleme Üzerine Verilen Kararlar

İYUK madde 45/5'te dosyanın geri gönderileceği ilk durum olarak ilk inceleme üzerine verilen kararlara karşı yapılan istinaf başvurusunun haklı bulunması olarak düzenlenmiştir. Peki “**ilk inceleme üzerine verilen kararlar**” ibaresi ne ifade etmektedir? Lafzi yorum yapılacak olursa ilk derece mahkemesinin, ilk inceleme üzerine verdiği bütün kararlar bu kapsamda olacaktır. Bu doğrultuda ilk derece mahkemesinin, ilk inceleme konuları üzerinde yaptığı inceleme neticesinde bir hukuka aykırılık olmadığı kararı da bu kapsamda değerlendirilecektir. Örneğin ilk derece mahkemesinin, idari merci tecavüzü bulunmadığını belirleyerek davanın esasını gördüğü bir varsayımı ele alalım. Bu durumda davalı idare eğer idari merci tecavüzü olduğundan bahisle istinaf başvurusu yapar ve bu başvuru da haklı bulunursa, lafzi yoruma göre İYUK madde 45/5'e uygun olarak kararın kaldırılarak dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesi gerekmektedir. Fakat İYUK madde 45/5'te ifade edilen “ilk inceleme üzerine verilen kararlar” ibaresi, bu örnekteki kararı kapsamamaktadır. Zira ilk inceleme üzerine verilecek kararları düzenleyen İYUK madde 15 incelendiğinde, “ilk inceleme üzerine verilecek kararlar” ibaresinin, örnekteki kararı kapsamadığı görülmektedir. Kaldı ki ilgili örnekte olduğu gibi kararın kaldırılarak ilgili mahkemeye gönderilmesi, usul ekonomisine de aykırı olacaktır. Bu nedenle lafzi yorum, tek başına hatalı bir sonuca yol açacaktır. O hâlde “ilk inceleme üzerine verilen kararlar” ibaresi, ilk inceleme üzerine İYUK madde 15 çerçevesinde verilecek kararları ifade etmektedir¹. Nitekim İYUK madde 15 başlığı da “*ilk inceleme üzerine verilecek karar*” şeklinde düzenlenmiştir.

¹ İzmir Bölge İdare Mahkemesi 6. İdari Dava Dairesi, çeşitli kararlarında ilk inceleme konularında hukuka aykırılık olmasına rağmen bu yönde karar verilmemesini de İYUK madde 45 kapsamında değerlendirerek dosyanın geri gönderilmesinde yasal bir engel olmadığına karar vermiştir: “*Bu kurallar idari yargı yerine açılan davalarda dava konusunun açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konulmasına, mahkemece karar verilecek dava konusunun duraksamaya neden olmayacak şekilde belirlenmesine yardımcı olmasına yönelik olduğundan, ilk inceleme üzerine verilen kararlara karşı yapılan istinaf başvurusunun haklı bulunması halinde ilk derece mahkemesi kararının kaldırılmasına karar verilerek dosya ilgili mahkemeye gönderilebiliyorsa, “ilk inceleme üzerine karar verilmesini gerektiren bir durumun varlığı halinde bu hususa uyulmadan karar verilmiş olması durumunda da” ilk derece mahkemesi kararının kaldırılarak dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesi yolunda karar verilmesine yasal bir engel bulunmadığı sonucuna varılmıştır.*”, İzmir BİM, 6. İDD,

“İlk inceleme üzerine verilecek kararlar” ibaresinin, İYUK madde 15’teki kararlar olduğunu belirledikten sonra İYUK madde 15’te belirtilen bütün kararların bu kapsama girip girmediğinin de tespit edilmesi gerekir. Bu konuda doğrudan İYUK madde 15/4’te düzenleme yapılmıştır. İlgili hükme göre ilk inceleme üzerine verilecek kararlardan hepsine karşı kanun yolu başvurusu yapmak mümkün değildir. İdari yargının görevli olduğu konularda davanın görev veya yetki yönünden reddedilerek dosyanın görevli ve yetkili mahkemeye gönderilmesi kararına, dilekçenin gerçek hasma tebliği kararına ve dilekçe ret kararlarına karşı kanun yolu başvurusu yapılması mümkün değildir. Bu kararlar dışında ilk inceleme üzerine verilecek kararlara karşı ise ilgisine göre istinaf veya temyiz başvurusu yapılması mümkündür. O hâlde İYUK madde 15/4’e göre istinaf başvurusuna konu olabilecek kararlara karşı yapılacak istinaf başvurusu haklı bulunursa, dosya ilgili mahkemeye gönderilecektir.

İYUK madde 45/5 ve İYUK madde 15/4 kurallarının birbiri ile uyumu da ilk inceleme üzerine verilecek karar ifadesinin anlamını açığa çıkarmaktadır. Bu hususu bir örnekle açıklamak gerekirse görev ve yetki de ilk inceleme konuları arasında sayılmıştır. Görev ve yetki incelemesi üzerine verilecek dosyanın görevli ve yetkili mahkemeye gönderilmesi kararı, kanun yolu başvurusuna konu edilemeyecek kararlar içerisinde-dir². Daha önce yaptığımız açıklamalara göre eğer ilk derece mahkemesi kendisini görevli ve yetkili görürse; bu yöndeki kararı, ilk inceleme üzerine verilecek bir karar niteliği taşımayacaktır. O hâlde ilk derece mahkemesinin görevli ve yetkili olmadığı yönündeki istinaf başvurusu haklı bulunursa bu durum, ilk inceleme üzerine verilecek kararlar kapsamında kalmadığından dosya geri gönderilmeyecektir. Bu durumu öngören

E. 2017/252, K. 2017/434, T. 21.3.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022. **Bkz. aynı yönde** İzmir BİM, 6. İDD, E. 2017/517, K. 2017/1008, T. 29.6.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İzmir BİM, 6. İDD, E. 2017/265, K. 2017/523, T. 31.3.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İzmir BİM, 6. İDD, E. 2017/683, K. 2017/747, T. 16.5.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İzmir BİM, 6. İDD, E. 2017/1005, K. 2019/253, T. 14.2.2019, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

² Burada ifade edilen idari yargı içindeki görev ve yetkidir. Adli yargının görevli olduğundan bahisle verilecek görev yönünden davanın reddi kararı, ilk inceleme üzerine verilecek karar kapsamında değerlendirilecektir ve bu kararlara karşı istinaf başvurusu yapılabilir. **Bkz.** İYUK md. 15/4.

yasa koyucu da İYUK madde 45/5'e göre geri gönderilecek hâller arasında davaya görevsiz veya yetkisiz mahkemece bakılmış olmasını da saymıştır. Eğer ilk inceleme üzerine verilecek karar ibaresi, ilk inceleme konularında bir hukuka aykırılık olmadığı tespitini de kapsamında buldursaydı görevsiz veya yetkisiz mahkemece davaya bakılmış olması, İYUK madde 45/5'te ayrıca belirtilmezdi. Öyleyse İYUK madde 45/5'te görevsiz veya yetkisiz mahkemece davaya bakılması hâlinin de sayılması, ilk inceleme üzerine verilecek karar ibaresinin, sadece İYUK madde 15/4'e göre istinaf edilebilecek kararları ifade ettiğini, ilk inceleme konularında bir hukuka aykırılık olmadığına ilişkin kararları ifade etmediğini göstermektedir.

Bütün bunların yanında İYUK madde 45/5'te ilk inceleme üzerine verilecek kararlara karşı yapılan istinaf başvuruları şeklinde ifade edilmektedir. İdari yargıda ara kararlara karşı istinaf başvurusu yapılması mümkün olmadığından³, ilk inceleme konularında bir hukuka aykırılık olmadığı ara kararına karşı istinaf başvurusu yapılması mümkün değildir. Bu durumda İYUK madde 45/5'teki ibare, istinaf başvurusuna konu edilebilecek ve ilk inceleme üzerine verilen nihai kararları, yani İYUK madde 15'te belirtilen ve istinafa tabi kararları⁴ ifade etmektedir.

Bütün bu açıklamalar neticesinde ilk inceleme üzerine verilecek karar ibaresinin;

-Adli yargının görevli olduğu gerekçesiyle davanın reddi kararlarını⁵,

-Ehliyet⁶, süre aşımı^{7, 8}, idari davaya konu olabilecek kesin ve yürü-

³ Her ne kadar İYUK md. 45'te istinafa konu olabilecek kararların nihai karar olması gerektiği açık bir biçimde belirtilmemiş ise de bir bütün olarak bakıldığında İYUK'a göre ara kararlar, istinafa konu edilememektedir, CANDAN, Turgut, **Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu**, 8. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 1083-1084.

⁴ İYUK md. 15/4' göre "İlk inceleme üzerine Danıştay veya mahkemelerce verilen; bu maddenin 1/a bendinde belirtilen idari yargının görevli olduğu konularda davanın görev ve yetki yönünden reddine ilişkin kararlarla, 1/c bendinde yazılı gerçek hasma tebliğ ve 1/d bendindeki dilekçe red kararları dışında, ilgisine göre istinaf ya da temyiz yoluna başvurulabilir".

⁵ İstanbul BİM, 5. İDD, E. 2017/1655, K. 2017/1097, T. 30.6.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022; Ankara BİM, 7. İDD, E. 2017/162, K. 2017/184, T. 14.6.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

⁶ Samsun BİM, 1. İDD, E. 2020/336, K. 2020/255, T. 23.6.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

tülmesi gereken bir işlem olmadığı⁹, dilekçe ret kararı üzerine yeniden verilen dilekçede aynı yanlışlıkların yapılması¹⁰ gerekçeleriyle davanın reddi kararlarını,

-İdari merci tecavüzü nedeniyle dosyanın görevli idareye tevdiine kararlarını¹¹

ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu kararlara¹² karşı yapılacak istinaf başvurusu haklı bulunursa karar kaldırılarak dosya ilgili mahkemeye gönderilecektir.

İlk inceleme üzerine verilecek kararlar ibaresinin ne anlam ifade ettiğini belirledikten sonra ilk inceleme konularında bir hukuka aykırılık olmadığı kararlarına karşı esas kararla birlikte yapılacak istinaf başvurusunun haklı bulunması durumunda bölge idare mahkemesinin ne karar vereceğini de açıklamak gerekir. Örneğin, idari merci tecavüzünün olmadığını tespit eden ilk derece mahkemesi kararı bu yönde hukuka

⁷ İzmir BİM, 1. İDD, E. 2017/399, K. 2017/365, T. 21.3.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022; Ankara BİM, 1. İDD, E. 2019/5136, K. 2020/1103, T. 21.5.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

⁸ Dilekçenin reddi hâllerinde eğer verilen süre geçtikten sonra yenileme dilekçesi verilirse dava, süre aşımı nedeniyle reddedilecektir. Bu kapsamda yenileme dilekçesinin süresinde verilmemesi nedeniyle davanın reddi kararlarına karşı yapılacak istinaf başvurusu haklı bulunursa dosya ilgili mahkemeye geri gönderilecektir. Bu konudaki karar için **bkz.** İzmir BİM, 1. İDD, E. 2017/177, K. 2017/120, T. 14.2.2017, nakleden ÇINARLI, Serkan, **İdari Yargılamada İstinaf ve Bölge İdare Mahkemele-ri**, 3. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020, s. 81-82.

⁹ İstanbul BİM, 1. VDD, E. 2020/2179, K. 2020/1339, T. 20.10.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İzmir BİM, 6. İDD, E. 2018/796, K. 2018/796, T. 8.5.2018, nakleden ÇINARLI, s. 99.

¹⁰ İYUK md. 15/5 "1 inci fıkranın (d) bendine göre dilekçenin reddedilmesi üzerine, yeniden verilen dilekçelerde aynı yanlışlıklar yapıldığı takdirde dava reddedilir." fıkrası uyarınca verilecek davanın reddi kararlarıdır.

¹¹ İstanbul BİM, 3. VDD, E. 2020/994, K. 2020/1292, T. 22.9.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İzmir BİM, 4. İDD, E. 2017/238, K. 2017/498, T. 6.4.2017, nakleden ÇINARLI, s. 79.

¹² İYUK md. 15/5, yani dilekçe reddi üzerine yeniden verilen dilekçede aynı yanlışlıkların yapılması sebebiyle davanın reddi kararına karşı yapılacak istinaf başvurusu açısından bir parantez açmak gerekir. Zira bu kararlara karşı istinaf başvurusu yapıp yapılamayacağını tespiti her zaman mümkün değildir. Örneğin İYUK md. 3/2-d bendi uyarınca tam yargı davasında miktar belirtilmesi gerekirken belirtilmemesi sebebiyle dilekçe ret kararı ve bu yanlışlığın tekrar edilmesi üzerine de davanın reddi kararı verildiği varsayımında miktar belirsiz olduğu için istinaf kanun yoluna başvurunun mümkün olup olmayacağı değerlendirilemeyecektir. Kanımızca bu gibi durumlarda karar kesin olarak verilmelidir.

aykırı ise bölge idare mahkemesi nasıl karar verecektir? İlgili düzenlemelere göre bu durumda bölge idare mahkemesi, İYUK madde 45/4'e göre ilk derece mahkemesinin kararını kaldırarak kendisi yeni bir karar verecektir. İlgili örnekte ilk derece mahkemesinin kararını kaldıran bölge idare mahkemesi, idari merci tecavüzü nedeniyle dosyanın ilgili idareye tevdiine karar verecektir¹³. Benzer şekilde süre aşımı olan bir dava, esastan karara bağlanmış ise de bölge idare mahkemesi ilk derece mahkemesi kararını kaldırarak davanın reddine karar verecektir¹⁴. Bu gibi durumlarda bölge idare mahkemesinin kendisinin karar vermesi, usul ekonomisine de uygundur¹⁵.

İlk inceleme konularında sıraya uyulmaması durumunda bölge idare mahkemesinin ne karar vereceği kanunda açık değildir. Örneğin adli yargının görevli olduğu bir dava, idari yargıda açılmış ancak ilk derece mahkemesi görev yönünden değil de davacının ehliyeti olmadığı gerekçesi ile davanın reddine karar vermiş ise bölge idare mahkemesi kararı kaldırarak dosyayı geri mi gönderecek yahut kendisi yeni bir karar mı verecektir? Bu örnekte her ne kadar kararı kaldırarak görev yönünden ret kararı vermesi usul ekonomisine uygun görünse de İYUK madde 45/5'in açık hükmü karşısında kararın kaldırılarak dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesi gerekmektedir. Zira yapılan istinaf başvurusu, ilk inceleme üzerine verilen bir karara ilişkindir. Nitekim İzmir Bölge

¹³ Bu yöndeki kararlar için **bkz.** İzmir BİM, 1. VDD, E. 2016/31 K. 2016/518 T. 22.11.2016, Lexpera, E.T. 8.2.2022; Konya BİM, 3. VDD, E. 2020/186 K. 2020/347 T. 8.6.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

¹⁴ Ankara BİM, 3. İDD, E. 2017/2926, K. 2017/2430, T. 15.11.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İstanbul BİM, 9. İDD, E. 2017/3101, K. 2017/2929, T. 16.11.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

¹⁵ Ancak aksi yönde kararlar da mevcuttur. Samsun BİM, adli yargının görevine giren bir konuda görevsizlik kararı verilmesi gerektiği gerekçesiyle ilk derece mahkemesi kararını kaldırarak dosyayı geri göndermiştir. Hâlbuki kararın kaldırılarak bölge idare mahkemesince görevsizlik nedeniyle davanın reddi kararı verilmesi gerekirdi. Bu karar için **bkz.** Samsun BİM, 3. İDD, E. 2020/1419, K. 2020/1261, T. 30.11.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022. **Aynı yönde bkz.** İstanbul BİM, 9. İDD, E. 2020/1060 K. 2020/1174 T. 28.10.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022. Erzurum BİM ise benzer bir davada tam da usul ekonomisi sebebiyle kararı kaldırarak görevsizlik nedeniyle davanın reddi şeklinde yeni bir hüküm kurmuştur, Erzurum BİM, 2. İDD, E. 2019/2772, K. 2020/1868, T. 10.11.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

İdare Mahkemesi bir kararında bu örnekteki gibi karar vererek dosyayı ilk derece mahkemesine göndermiştir¹⁶.

B. Davaya Görevsiz veya Yetkisiz Mahkeme Tarafından Bakılması

1. Davaya Görevsiz Mahkeme Tarafından Bakılması

İdari yargılama usulünde görev ile kastedilen hem yargı kolu anlamında görev hem de idari yargı kolu içerisindeki görevdir. Ayrıca görev, ilk inceleme konuları arasında sayılmıştır. Buna göre eğer bir davada, adli yargının görevli olduğu tespit edilirse davanın reddine; idari yargı kolu içerisinde görevsiz mahkemeye dava açılmış ise davanın görev yönünden reddedilerek dosyanın görevli mahkemeye gönderilmesine karar verilmelidir. Bu kapsamda eğer adli yargının görevli olduğundan bahisle davanın reddine karar verilmiş ve bu karara karşı yapılan istinaf başvurusu haklı bulunmuş ise bu durum, ilk inceleme üzerine verilecek kararlara karşı yapılan istinaf başvurusunun haklı bulunması hâli kapsamında kalacak ve bölge idare mahkemesi, kararı kaldırarak dosyayı ilgili mahkemeye gönderecektir. Bunun dışındaki ihtimallerin ise davaya görevsiz mahkemece bakılması kapsamında kalıp kalmadığının değerlendirilmesi gerekir.

a. Davada Adli Yargı Görevli Olmasına Rağmen Davaya Bakılmış Olması

Adli yargıda açılması gereken bir dava, idari yargıda açılmış ve dava esastan karara bağlanmış ise bölge idare mahkemesi nasıl bir karar verecektir? İYUK madde 45/5'te yer alan davaya görevsiz mahkemece bakılmış olması ibaresinin, yargı kolu yönünden görevsizliği kapsayıp kapsamadığı açık değildir. Böyle bir durumda, bölge idare mahkemesinin kararı kaldırarak davanın görev yönünden reddine karar vermesi usul ekonomisine uygun durmaktadır. Ne var ki davaya görevsiz mahkemece bakılmış olması, kararın kaldırılarak dosyanın geri gönderilmesini gerektirdiğinden adli yargının görevli olduğu bu örnekte de dosyanın geri gönderilmesi gerektiği savunulabilir bir görüş olacaktır.

¹⁶ İzmir BİM, 6. İDD, E. 2018/616, K. 2018/735, T. 2.5.2018, nakleden ÇINARLI, s. 111-112.

Her ne kadar adli yargının görevli olduğu dosyada esastan karara bağlanmış ise bölge idare mahkemesinin, dosyayı kaldırarak kendisinin görev yönünden davanın reddi kararı vermesi gerektiği ileri sürülebilse¹⁷ de mevcut düzenlemelere göre bir ayırım yapılmadığından dosyanın geri gönderilmesi gerektiğini ifade edebiliriz. Fakat bu durumun usul ekonomisine aykırı olduğunu¹⁸, mahkemelerin iş yükünü artıracığını ve bu nedenle bu konuda açık bir düzenleme yapılarak bölge idare mahkemesinin, davayı karara bağlamasının sağlanması gerektiğini eklemeliyiz.

Bölge idare mahkemesi kararlarına baktığımızda ise adli yargının görevli olduğu durumlarda, dosyanın geri gönderildiği görülmektedir. İzmir Bölge İdare Mahkemesi, bir kararında ilk derece mahkemesinin davanın görev yönünden reddi kararı vermesi gerekirken derdestlik yönünden karar vermesi hâlini de İYUK madde 45/5 kapsamında değerlendirmiştir¹⁹. Derdestlik, ilk inceleme konuları arasında yer almadığından bu davada, ilk inceleme üzerine verilecek bir karardan bahsetmek mümkün durmamaktadır. Ne var ki burada davaya görevsiz veya yetkisiz mahkeme tarafından bakılması durumu söz konusu olduğundan kararın kaldırılarak, dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesi İYUK madde 45'e uygun durmaktadır.

b. İdari Yargı Kolu İçerisinde Görevsiz Mahkemece Davaya Bakılmış Olması

İdari yargı kolu içerisinde görevli mahkemeler Danıştay, idare mahkemeleri ve vergi mahkemeleridir. Eğer idari yargıda görülecek bir davaya, yine idari yargı içerisinde görevsiz mahkemece bakılmış ise istinaf incelemesi neticesinde kararın kaldırılarak dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesi gerekmektedir. Görevli mahkemenin idare veya vergi mahkemeleri olması ile Danıştay olması arasında bir fark bulun-

¹⁷ Öğretideki bu görüş için bkz. BARDAKCI, Mehmet Akif, "Medeni Usul Hukukunda İstinaf ile Karşılaştırmalı Olarak İdari Yargılama Hukukunda İstinaf", **MİHDER**, C. 12, S. 34, 2016, s. 424.

¹⁸ ÇINARLI, s. 158.

¹⁹ İzmir BİM, 6. İDD, E. 2018/789, K. 2018/736, T. 2.5.2018, nakleden ÇINARLI, s. 113-114.

mamaktadır. Her iki durumda da bölge idare mahkemesi, kararı kaldırmalı ve ilgili mahkemeye göndermelidir.

İYUK madde 45/5'te dosyanın ilgili mahkemeye gönderileceği düzenlenmiştir. Yasa koyucunun, ilgili mahkeme ibaresini tercih etmesi, ilgili mahkemenin istinafa konu kararı veren mahkeme olabileceği gibi bir başka mahkeme de olabileceği sonucunu doğurmaktadır²⁰. Bir başka ifade ile örneğin, bölge idare mahkemesi davaya bakmakla görevli mahkemenin idare mahkemesi değil de vergi mahkemesi olduğuna yahut Danıştay'ın görevli olduğuna karar verirse dosyayı doğrudan vergi mahkemesine ya da Danıştay'a gönderebilecektir. Fakat uygulamada, bölge idare mahkemeleri dosyayı ilgili mahkemeye değil istinafa konu kararı veren mahkemeye göndermektedir²¹. Uygulamadaki bu durum usul ekonomisine uygun olmadığı gibi hem sürecin uzamasına hem de ilk derece mahkemelerinin iş yükünün artmasına sebep olacaktır. Yasa koyucunun, ilgili mahkeme ibaresini tercih etmesi ve ilk derece mahkemesinin, bölge idare mahkemesi kararlarına karşı direnememesi karşısında dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

2. Davaya Yetkisiz Mahkeme Tarafından Bakılması

İdari yargıda, yetki de kamu düzenindedir. Bu sebeple yargılamanın her aşamasında re'sen dikkate alınır. Eğer ilk derece mahkemesi, kendisini yetkisiz görürse yetkisizlik nedeniyle davanın reddine ve dosyanın yetkili mahkemeye gönderilmesine karar verir. Dosya kendisine gelen mahkeme, ilk mahkemenin kararı ile bağlı değildir ve o mahkeme de yetkili olup olmadığını re'sen inceler. İlk derece mahkemelerinin, yetkisizlik nedeniyle davanın reddi ve dosyanın yetkili mahkemeye gönderilmesi kararına karşı istinaf başvurusu yapılması mümkün değil-

²⁰ ÇINARLI, s. 159; GÜNDAY, Metin, **İdari Yargılama Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara 2022, s. 496; YILDIRIM, Ramazan, "Türkiye'de İstinaf Uygulamasının İdari Yargıya Etkileri", **Danıştay ve İdari Yargı Günü 147. Yıl Sempozyumu**, Danıştay Yayınları, Ankara 2015, s. 42; YILDIRIM, Turan ve FİŞ ÜSTÜN, Gül, **Açıklamalı-Notlu İdari Yargılama Usulü Kanunu**, Onikilevha Yayınları, Ankara 2020, s. 679.

²¹ İzmir BİM, 6. İDD, E. 2020/309 K. 2020/518 T. 3.3.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İstanbul BİM, 2. VDD, E. 2020/1489 K. 2020/2615 T. 30.12.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İzmir BİM, 6. İDD, E. 2018/1199, K. 2018/1225, T. 28.6.2018, nakleden ÇINARLI, s. 159-160.

dir. Bununla birlikte istinaf aşamasında, istinafa konu nihai kararın yetkili mahkemece verilip verilmediği incelenecektir.

Eğer istinaf incelemesinde davaya yetkisiz mahkeme tarafından bakıldığı tespit edilirse bölge idare mahkemesi, kararı kaldırarak dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesine karar verecektir. İlgili mahkeme ifadesine ilişkin olarak daha önce yaptığımız açıklamalar burada da geçerlidir. Usul ekonomisine uygun olan, dosyanın yetkili görülen mahkemeye gönderilmesidir. Ancak uygulamada bölge idare mahkemeleri, yetki konusunda da dosyayı ilgili mahkemeye değil, nihai kararı veren ilk derece mahkemesine göndermektedir²².

C. Davaya Reddedilmiş veya Yasaklanmış Hâkim Tarafından Bakılması

İYUK madde 45/5'e göre bir diğer kaldırma ve geri gönderme sebebi davaya reddedilmiş veya yasaklanmış hâkim tarafından bakılmış olmasıdır. Kararın tek hâkim tarafından veya heyet tarafından verilmiş olmasının bir önemi yoktur. Eğer kararı veren hâkim veya kararı veren hâkimlerden en azından birisi reddedilmiş veya yasaklanmış ise kararın kaldırılarak dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesi gerekecektir.

İYUK madde 31'de Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na yollama yapılan hâllerden birisi de hâkimin yasaklılığı ve reddidir. Hâkimin yasaklılık hâlleri HMK'de tahdidi olarak sayılmıştır. Yasaklılık sebeplerinin varlığına rağmen eğer bir hâkim kendiliğinden davadan çekinmemiş veya tarafların bu yöndeki talepleri reddedilmiş ise kararın kaldırılarak dosyanın ilk derece mahkemesine gönderilmesi gerekir. Davadan mutlak çekinme sebepleri olarak sayılan yasaklılık hâllerinde, taraflar talepte bulunmasa dahi hâkimin davadan çekinmesi gerekir. Bu nedenle istinaf incelemesinde, hâkimin yasaklılığı sebeplerinden birisi tespit edilirse taraflar daha önce veya istinaf başvurusunda ileri sürmemiş olsa da bölge idare mahkemesi, kararı kaldırmalı ve dosyayı ilgili mahkemeye göndermelidir.

²² Gaziantep BİM, 1. İDD, E. 2017/1547, K. 2017/1492, T. 12.12.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İzmir BİM, 1. İDD, E. 2017/496, K. 2017/485, T. 18.10.2017, nakleden ÇI-NARLI, s. 160-161.

Hâkimin reddi hâlleri ise HMK'de tahdidi olarak sayılmamıştır. Bu sebeple hâkimin tarafsızlığını ve bağımsızlığını etkileyecek yasaklılık dışındaki herhangi bir durum, hâkimin ret sebebini oluşturabilecektir. Her ne kadar İYUK'ta davaya reddedilmiş hâkim tarafından bakılması, geri gönderme sebebi olarak düzenlenmiş ise de bu düzenlemenin esasında haklı bir sebeple reddedilmiş ancak davadan çekilmemiş hâkim olarak yorumlanması gerekir. Aksi durumun kabulü, hâkimin her reddi durumunda dosyanın geri gönderilmesini gerektirir ki ilgili düzenleme ile amaçlanan da bu değildir²³.

Acaba taraflarca reddedilmemiş fakat bir ret sebebini varlığından bahisle davadan çekilmek isteyen hâkimin talebi, ilgili merci tarafından kabul edilmemiş ise bölge idare mahkemesi nasıl karar verecektir? Bir başka ifade ile her ne kadar çekilme talebini, ilgili merci kabul etmemiş olsa da çekilme gerekçesinin yerinde olduğunu değerlendiren bölge idare mahkemesi dosyayı geri mi gönderecek yahut merciin kararı ile bağlı kalarak hâkimin kendisinin çekilme sebebini yerinde olup olmadığını değerlendirmeyecek midir? İlgili kuralın ilk anda uyandırdığı anlam, sadece tarafların haklı bir sebeple hâkimin reddini talep etmesi ve bu talebin ilgili merci tarafından reddedildiği hâllerde dosyanın geri gönderileceğidir. Ancak ilgili kuralın amacı da dikkate alındığında hâkimin kendi kendisini reddetmesi, yani tarafların talebi olmasa da hâkimin haklı bir sebeple davadan çekilmesi talebinde bulunması ve bu talebin ilgili merci tarafından reddedilmesi hâllerinde de bölge idare mahkemesinin, kararı kaldırarak dosyayı geri göndermelidir fikri de ileri sürülebilir. İlgili hükümlerde bir açıklık olmadığından bu konuda bir düzenleme yapılması gerekir. Kanımızca hâkimin, haklı bir sebeple davadan çekilme talebinin reddi durumunda da dosyanın geri gönderilmesi gerekmektedir.

D. Danıştay'ın Bozma Kararına Uyan Bölge İdare Mahkemesinin Dosyayı İlgili Mahkemeye Göndermesi

İstinaf mercilerinin temyize açık kararlarının temyiz edilmesi ve bu kararların bozulması durumunda, istinaf mercileri iki türlü karar verebilir. Bu durumda bölge idare mahkemesi ya bozma kararına uyabi-

²³ BARDAKCI, s. 425.

lir ya da bozma kararına direnebilir (md.50/3). Bu noktada şu soruyu sormak ve cevaplamak gerekir: Örneğin ilk derece mahkemesi süre aşımını nedeniyle ret kararı vermiş, bu karara karşı yapılan istinaf başvurusu reddedilmiş ve daha sonra da temyiz yolunda Danıştay, süre aşımı olmadığını karar vererek dosyayı bozmuş ise bölge idare mahkemesi nasıl bir karar verecektir? Uygulamada bozma kararına uyan bölge idare mahkemeleri, ilk derece mahkemesi kararını kaldırmakta ve İYUK md. 45/5 uyarınca dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesine karar vermektedir²⁴. Öğretide ise böyle bir durumda, bölge idare mahkemesinin bozma kararına uyma yolunu seçerse esas hakkında da karar vereceği ifade edilmektedir²⁵.

Uygulamadaki durum kabul edilecek olursa bölge idare mahkemesi, Danıştay'ın süre aşımı olmadığı yönündeki kararına uyarak²⁶ ilk derece mahkemesinin kararını kaldırmalı ve İYUK madde 45/5 uyarınca dosyayı ilgili mahkemeye göndermelidir. İYUK madde 45/5'in son cümlesinde bu fıkraya göre verilecek kararların kesin olduğu düzenlenmiştir. Buradaki kesinliğin ne anlama geldiği açık olmasa da bu karara karşı ilk derece mahkemesinin direnemeyeceği²⁷ ve yine bu karara karşı temyiz başvurusu yapılamayacağı²⁸ kabul edilmektedir. İYUK madde 45/5 açısından bakılacak olursa bölge idare mahkemesinin gönderme kararına karşı temyiz başvurusu yapılamayacaktır, İYUK madde 50/4 açısın-

²⁴ İzmir BİM, 3. İDD, E. 2020/342, K. 2020/404, T. 10.6.2020, Lexpera, E.T. 6.4.2022; İzmir BİM, 3. İDD, E. 2020/446, K. 2020/586, T. 14.9.2020, Lexpera, E.T. 6.4.2022; İstanbul BİM, 4. VDD, E. 2020/794, K. 2020/2434, T. 10.12.2020, Lexpera, E.T. 6.4.2022.

²⁵ CANDAN, s. 1153; ULUSOY, Ali D., **Yeni Türk İdare Hukuku**, 4. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 814.

²⁶ Bölge idare mahkemesinin, kararında direnme hakkı vardır. Ancak sorun karara uyulması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple örneklerimiz karara uyulmasına ilişkindir.

²⁷ CANDAN, s. 1143. **Bu yöndeki karar için bkz.** İstanbul BİM, 2. VDD, E. 2017/5138, K. 2017/4722, T. 6.12.2017, Lexpera, E.T. 9.2.2022.

²⁸ Danıştay 10. D., E. 2021/1127, K. 2021/3189, T. 9.6.2021, Lexpera, E.T. 6.4.2022; Danıştay 10. D., E. 2020/1353, K. 2020/1418, T. 28.5.2020, Lexpera, E.T. 6.4.2022; Danıştay 8. D., E. 2020/5248, K. 2021/3559, T. 1.7.2021, Lexpera, E.T. 6.4.2022; Danıştay 8. D., E. 2020/4968, K. 2020/5169, T. 18.11.2020, Lexpera, E.T. 6.4.2022; Danıştay 6. D., E. 2019/15619, K. 2020/9183, T. 12.10.2020, Lexpera, E.T. 7.4.2022. **Aksi yönde bkz.** Danıştay 8. D., E. 2018/6356, K. 2020/3661, T. 17.9.2020, Lexpera, E.T. 6.4.2022; Danıştay 6. D., E. 2021/8263, K. 2021/9940, T. 22.9.2021, Lexpera, E.T. 7.4.2022.

dan bakılacak olursa, uyma üzerine verilecek kararın temyiz edilmesi mümkündür. Bu durumda bölge idare mahkemesinin, bozma kararına uyararak gönderme kararı vermesi kararına karşı temyiz yoluna başvurulabilecek midir? Danıştay 4. Dairesi, bazı kararlarında bölge idare mahkemesinin bozma kararına uyararak verdiği gönderme kararlarına karşı temyiz başvurusunu kabul etmiştir. Kararlara konu olayda bölge idare mahkemesi, Danıştay'ın bozma kararına uymuş, ancak İYUK madde 45/5'te tahdidi sayılan hâller olmamasına rağmen dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesine karar vermiştir. Bu kararlara karşı yapılan temyiz başvurusunda 4. Daire, İYUK madde 45/5'te gönderme hâllerinin tahdidi sayılmış olması sebebiyle bölge idare mahkemesinin, gönderme kararını bozmuştur²⁹. Danıştay 4. Dairesi, bölge idare mahkemesinin gönderme kararını bozma gerekçesinde İYUK madde 45/5'e dayanırken aynı fıkranın son cümlesindeki gönderme kararlarının kesinliğini göz ardı etmiştir. Hâlbuki daha önce de ifade ettiğimiz üzere İYUK madde 45/5 uyarınca verilen kararlar kesin olup temyiz edilemez. Bu nedenle Danıştay 4. Dairesi kararına katılmak hukuken mümkün değildir.

Danıştay 4. Dairesinin aksi yöndeki kararlarına rağmen Danıştay'ın bozma kararına uyularak, ilk derece mahkemesi kararının kaldırılması ve dosyanın gönderilmesi kararına karşı İYUK madde 45/5 uyarınca temyiz yolu kapalı olması gerekirken İYUK madde 50/4 uyarınca

²⁹ “Dosyanın incelenmesinden; davacı adına, defter ve belgelerini incelemeye ibraz etmediğinden bahisle vergi ziyayı cezalı olarak tarh edilen 2011/1 ila 12 dönemleri katma değer vergisinin kaldırılması istemiyle açılan davanın reddine dair ... Vergi Mahkemesinin ... tarih ve E:..., K:... sayılı kararına karşı yapılan istinaf başvurusunun reddi yönünde verilen kararın; Danıştay Dördüncü Dairesinin 03/02/2020 tarih ve E:2018/5464, K:2020/398 sayılı kararı ile “davacının ilk derece mahkemesince yapılan yargılama aşamasında ibraz edebileceğini belirttiği defter ve belgeler istenilip, Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu kararında belirtilen inceleme yapılarak karar verilmesi gerektiği” gerekçesiyle bozulması üzerine temyize konu ... Bölge İdare Mahkemesi ... Vergi Dava Dairesinin ... tarih ve E:..., K:... sayılı kararı ile; bozma kararına uyulmak suretiyle davalı idarenin istinaf başvurusunun kabulü ile ilk derece mahkemesi kararı kaldırılarak yeniden bir karar verilmek üzere dava dosyasının ilgili mahkemeye gönderilmesine karar verildiği anlaşılmaktadır.

Açıklanan nedenle; mezkur kanun hükmünde ancak tahdidi olarak sayılan hususlarda verilen kararlar hakkında dosya Vergi Mahkemesine gönderilebileceğinden temyize konu Vergi Dava Dairesi kararında hukuki isabet görülmemiştir.”, Danıştay 4. D., E. 2021/482, K. 2021/1079, T. 18.2.2021, Lexpera, E.T. 7.4.2022. Aynı yönde bkz. Danıştay 4. D., E. 2021/697, K. 2021/3167, T. 15.6.2021, Lexpera, E.T. 7.4.2022.

ise temyiz yolu açık olmalıdır şeklinde çelişir bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. Ancak İYUK madde 50/4 ve 45/5 bir bütün olarak yorumlandığında, ilk derece mahkemesinin yeniden vereceği kararın istinafi ve sonrasında temyizi ile bölge idare mahkemesinin, bozma kararına uygun karar verip vermediği denetlenebilecektir. Öyleyse uygulamadaki durum, aslında çelişir bir sonuca yol açmadığı gibi madde 50/4 ve 45/5'in birbiri ile uyumlu bir şekilde yorumlanması mümkündür.

Kanımızca temyiz incelemesinde İYUK madde 45/5'te sayılan hâller ortaya çıkarsa, diğer bir ifadeyle ilk inceleme üzerine verilen kararların hukuka aykırı olduğu, davaya görevsiz veya yetkisiz mahkeme yahut yasaklanmış ya da reddedilmiş hâkim tarafından bakıldığı gerekçeleriyle istinaf kararı bozulur ve bölge idare mahkemesi, bozma kararına uyma yolunu seçerse İYUK madde 45/5 uyarınca karar vermeli ve dosyayı ilgili mahkemeye göndermelidir. Bölge idare mahkemesinin bozma kararına uygun karar verip vermediğinin denetimi ise ilk derece mahkemesince yeniden verilecek karar üzerine yapılacak istinaf incelemesi sonrasındaki temyiz başvurusu yolu ile olacaktır. İYUK'un hükümleri, örneklerden de görüleceği üzere bizi, bu sonuca götürmektedir.

Nihayetinde şunu da söylemek gerekir ki bu hususta İYUK düzenlemeleri yetersizdir. Bölge idare mahkemesinin, İYUK madde 45/5'te sayılan hâller sebebiyle verilmiş bozma kararına uyması durumunda, nasıl bir karar vereceğinin açık bir biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Danıştay 4. Dairesinin istisna teşkil edecek kararlarındaki gibi bir uygulama ise bu konuda yapılacak açık bir düzenlemeye bağlı olduğundan hâlihazırda İYUK madde 45/5 uyarınca verilecek gönderme kararlarına karşı temyiz yoluna başvurunun mümkün olmadığını kabul etmek gerekir.

III. İDARİ YARGI UYGULAMASINDA DOSYANIN GÖNDERİLMESİ

A. Uygulamada Dosyanın Gönderilmesi Sebepleri

İdari yargı uygulamasında, İYUK madde 45/5'te belirtilen sebepler dışında çok çeşitli sebeplerle karar kaldırılarak dosya ilgili mahkemeye gönderilmektedir. Hemen hemen bütün bölge idare mahkemeleri, benzer sebeplerle dosyaları göndermektedir.

Daha önce yaptığımız belirlemeye göre mevcut mevzuat, ilk inceleme konularında hukuka aykırılık bulunduğu hâlde ilk derece mahkemesi bu hukuka aykırılığı tespit edemedi ise bölge idare mahkemesinin, kararı kaldırarak kendisinin karar vermesini gerektirmektedir. Ancak uygulamada bazı ilk inceleme konularında, bölge idare mahkemeleri kararı kaldırarak dosyayı geri göndermektedir. Özellikle dilekçe ret kararı verilmesi gerekirken bu yönde bir karar verilmediği durumlarda, dosya ilgili mahkemeye gönderilmektedir³⁰. Yine davaya bakmakla adli yargı görevli ise bölge idare mahkemesi kararı kaldırarak görevsizlik nedeniyle davanın reddine karar vermek yerine dosyayı ilk derece mahkemesine göndermektedir.

En çok karşılaşılan geri gönderme sebeplerinden birisi, davaya tek hâkimin mi bakacağı yoksa heyetin mi bakacağı konusunda usul kurlarına aykırılık durumudur. Bu durumda da ilk derece mahkemesinin kararı kaldırılarak dosya geri gönderilmektedir³¹. Bir başka sebep ise eksik hüküm kurulmuş olmasıdır. Taleplerden bazıları hakkında hüküm kurulmamış olması da bölge idare mahkemesince geri gönderme sebebi olarak kabul edilmektedir³². Yine geri gönderme sebepleri arasında; duruşma talebi olmasına rağmen duruşma yapılmamış olması³³, hüküm fıkrası ile gerekçenin ya da görüşme tutanağının çelişmesi³⁴, yalnız davacıyı ilgilendiren davalarda davacının vefat etmiş olması³⁵, bilirkişi

³⁰ Konya BİM, 2. İDD, E. 2020/2334, K. 2020/2161, T. 8.10.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İzmir BİM, 6. İDD, E. 2017/252, K. 2017/434, T. 21.3.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İstanbul BİM, 5. İDD, E. 2017/1014, K. 2017/942, T. 7.6.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

³¹ İzmir BİM, 1. VDD, E. 2020/1054, K. 2020/1212, T. 25.12.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İstanbul BİM, 2. VDD, E. 2017/1972, K. 2017/4714, T. 5.12.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022; Gaziantep BİM, 3. İDD, E. 2017/2433, K. 2017/1955, T. 21.12.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

³² İstanbul BİM, 4. İDD, E. 2020/1135, K. 2020/1491, T. 4.11.2020, Lexpera, E.T. 9.2.2022; İstanbul BİM, 5. İDD, E. 2018/29, K. 2020/642, T. 18.3.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

³³ Ankara BİM, 5. İDD, E. 2019/1613, K. 2020/988, T. 4.11.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İstanbul BİM, 2. VDD, E. 2017/350, K. 2017/3709, T. 29.9.2017, Lexpera, E.T. 10.11.2021.

³⁴ İstanbul BİM, 4. VDD, E. 2020/682, K. 2020/1544, T. 8.10.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İstanbul BİM, 5. İDD, E. 2017/2739, K. 2017/1601, T. 8.11.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İstanbul BİM, 5. İDD, E. 2017/466, K. 2017/936, T. 7.6.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

³⁵ İstanbul BİM, 5. İDD, E. 2020/505, K. 2020/1577, T. 7.10.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İstanbul BİM, 5. İDD, E. 2017/3314, K. 2017/1858, T. 12.12.2017, Lexpera, E.T.

veya keşif incelemesi yapılması gerekirken yapılmamış olması³⁶, eksik inceleme yapılmış olması³⁷, hasım düzeltme kararı verilmesi gerekirken hasım düzeltilmeden yanlış hasımla davanın görülmüş olması³⁸, usulüne uygun tekemmül etmeyen dosya hakkında karar verilmiş olması³⁹, dava konusu imar planlarında yapılan değişikliğe rağmen menfaat ihlalinin devam edip etmediğinin incelenmemesi⁴⁰, derdestlik olmamasına rağmen derdestlik kararı verilmiş olması⁴¹, kesin hüküm olmamasına rağmen kesin hüküm nedeniyle davanın reddine karar verilmesi⁴², davacının talep artırımı hakkının kullanılmaması⁴³, harç ve posta ücreti yatırılmaması nedeniyle davanın açılmamış sayılması kararının hukuka uygun bulunmaması⁴⁴, davanın esası hakkında bir karar verilmesi gerekirken karar verilmesine yer olmadığı kararı verilmiş olması⁴⁵ yer almaktadır.

Dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesi kararlarında dikkat çeken kararlardan birisi ise Ankara Bölge İdare Mahkemesinin, Danıştay'ın kararı bozması sonrası verdiği bir karardır. İlgili davada, ilk dere-

8.2.2022; Gaziantep BİM, 3. İDD, E. 2018/9688, K. 2020/1759, T. 10.12.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

³⁶ İstanbul BİM, 7. İDD, E. 2021/1438, K. 2021/1715, T. 27.10.2021, yayımlanmamış karar; Konya BİM, 5. İDD, E. 2021/763, K. 2021/1643, T. 27.10.2021, yayımlanmamış karar; Ankara BİM, 5. İDD, E. 2020/516, K. 2020/356, T. 10.6.2020, Lexpera, E.T. 10.11.2021.

³⁷ Konya BİM, 5. İDD, E. 2021/1665, K. 2021/1475, T. 14.10.2021, yayımlanmamış karar; İstanbul BİM, 2. İDD, E. 2019/1460, K. 2020/441, T. 18.3.2020, Lexpera, E.T. 10.11.2021.

³⁸ Ankara BİM, 5. İDD, E. 2020/1063, K. 2021/1109, T. 21.10.2021, yayımlanmamış karar; İstanbul BİM, 1. İDD, E. 2020/355, K. 2020/1425, T. 23.10.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

³⁹ Konya BİM, 2. İDD, E. 2020/1404, K. 2021/789, T. 22.4.2021, yayımlanmamış karar; İstanbul BİM, 9. İDD, E. 2021/275, K. 2021/303, T. 3.3.2021, yayımlanmamış karar.

⁴⁰ İzmir BİM, 3. İDD, E. 2020/838, K. 2020/850, T. 19.11.2020, Lexpera, E.T. 10.11.2021.

⁴¹ İstanbul BİM, 5. İDD, E. 2017/559, K. 2017/863, T. 31.5.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022; İstanbul BİM, 9. İDD, E. 2017/2705, K. 2017/2989, T. 21.11.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

⁴² İstanbul BİM, 9. İDD, E. 2017/2839, K. 2017/2385, T. 20.9.2017, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

⁴³ Samsun BİM, 2. İDD, E. 2021/13, K. 2021/454, T. 31.3.2021, yayımlanmamış karar.

⁴⁴ Konya BİM, 2. VDD, E. 2019/827, K. 2020/33, T. 14.1.2020, Lexpera, E.T. 9.2.2022; İzmir BİM, 6. İDD, E. 2016/656, K. 2017/356, T. 2.3.2017, Lexpera, E.T. 9.2.2022.

⁴⁵ İzmir BİM, 5. İDD, E. 2021/1496, K. 2021/2019, T. 2.12.2021, yayımlanmamış karar.

ce mahkemesi kararı istinaf incelemesinden geçmiş ve bölge idare mahkemesi istinaf başvurularını reddetmiştir. Daha sonra karara karşı yapılan temyiz başvurusu haklı bulunmuş ve karar bozulmuştur. Bozma sonrasında dosya, bölge idare mahkemesine gelmiş ise de bölge idare mahkemesi bozma kararına uymuş ve Danıştay'ın bozma sebebinin esasa ilişkin olduğu gerekçesi ile dosyanın ilk derece mahkemesine gönderilmesine karar vermiştir⁴⁶.

Örneklerden de görüleceği üzere idari yargı uygulamasında, bölge idare mahkemeleri İYUK madde 45/5'te sayılan hâller dışında birçok sebeple kararı kaldırarak dosyanın gönderilmesine karar vermektedir. İYUK madde 45/5 hükmü uyarınca ilk derece mahkemelerinin, gönderme kararlarına karşı direnme gibi bir usuli yola başvurması söz konusu değildir. Uygulamada bir ilk derece mahkemesi, gönderme kararının usulüne uygun olmadığı gerekçesi ile dosyayı bölge idare mahkemesine iade etmiştir. Bölge idare mahkemesi ise 45/5 hükmü uyarınca verilen kararların kesin olduğu, ilk derece mahkemesinin önceki kararında ısrar edilmesi sonucunu doğuracak şekilde dosyanın iade edilmesinin yasal bir dayanağı olmadığı gerekçesi ile ilk derece mahkemesi kararını kaldırarak dosyayı tekrar göndermiştir⁴⁷.

B. Dosyanın Gönderilmesinin Gerekçesi

Bölge idare mahkemelerinin kararlarına bakıldığında İYUK madde 45/5'te belirtilmediği hâlde dosyanın gönderilmesinin gerekçesi olarak dereceli yargılama hakkına dayanıldığı görülmektedir⁴⁸. Dereceli yargılama hakkı, ilk derece mahkemesince kurulan hükmün denetlenmesini talep etme hakkıdır⁴⁹. Anayasa'nın, yüksek mahkemelerin düzen-

⁴⁶ Ankara BİM, 5. İDD, E. 2020/1256, K. 2020/1046, T. 11.11.2020, Lexpera, E.T. 9.2.2022. İlgili davada istinaf talebinin reddine Ankara BİM 10. İDD karar vermişken, Danıştay'ın bozma sonrası kararı ise Ankara BİM 5. İDD vermiştir. Bunun sebebi ise iş bölümünde değişiklik yapılmış olmasıdır.

⁴⁷ İstanbul BİM, 2. VDD, E. 2017/5138, K. 2017/4722, T. 6.12.2017, Lexpera, E.T. 9.2.2022.

⁴⁸ Bkz. dipnot 59 vd.

⁴⁹ Anayasa Mahkemesi çeşitli kararlarında, kanun yolunu sınırlayan kuralların Anayasa'ya uygunluğunu değerlendirirken dereceli yargılamaya değinmiştir, Anayasa Mahkemesi, E. 2012/40, K. 2012/158, T. 18.10.2012, **RG**, 12.05.2013-28645; Anayasa Mahkemesi, E. 2010/83, K. 2012/169, T. 1.11.2012, **RG**, 22.02.2013-28567.

lendiği 154. ve 155. maddelerine göre Danıştay ve Yargıtay, kanunun başka yargı mercilerine bırakmadığı karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Yine aynı maddeye göre kanunla gösterilen davalara ilk ve son derece mahkemesi olarak bakmaktadır. Bu hükümlerden hareketle Anayasa'nın en azından iki dereceli bir yargılama öngördüğü kabul edilmektedir⁵⁰. İlgili düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere her karara karşı Danıştay ve Yargıtay'a başvuru imkânı tanınması zorunlu olmayıp yasa koyucu, hükümlerin denetlenmesini bir başka yargı merciine de bırakabilir. Nitekim istinaf kanun yolu ile hükümlerin denetlenmesi esas olarak istinaf mercilerine bırakılmıştır.

Dereceli yargılama hakkının anayasal temelleri sadece 154. ve 155. maddeler değildir. Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenen hak arama hürriyeti ve keza adil yargılanma hakkı da anayasal dayanak olarak kabul edilmektedir⁵¹. Hak arama özgürlüğü, yargı mercileri tarafından da ihlal edilebileceği için yargı mercilerinin kararlarının da denetimi gerekmektedir⁵². Kanun yollarına başvuru hakkının usul ve esaslarının, kanun yoluna başvuru hakkının sınırlandırılmasının adil yargılanma hakkını ihlal etmemesi gerektiği de düşünüldüğünde adil yargılanma hakkı da dereceli yargılama hakkının önemli bir anayasal dayanağı olacaktır. Dereceli yargılama hakkının son anayasal dayanağı ise hukuk devleti ilkesidir. Devletin bütün eylem ve işlemlerinde hukuka bağlı olmasını gerektiren hukuk devleti ilkesi⁵³, yargı kararlarının da denetimini gerektirmektedir. Zira yargı organı da devletin üç temel organın-

⁵⁰ ALANGOYA, Yavuz, “*Kanun Yolunun Anayasal Temeli ve HUMK m.427 Hükmü ile Kanun Yolu Kapatılmış Olan Kararlara Karşı Kanun Yoluna Müracaat İmkânı*”, 75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı, TBB Yayınları, Ankara 2004, s. 30-31; PEKCANITEZ, Hakan/ ÖZEKES, Muhammet/ AKKAN, Mine/ TAŞ KORKMAZ, Hülya, *Medenî Usûl Hukuku*, Cilt III, 15. Bası, Onikilevha Yayınları, İstanbul 2017, s. 2153.

⁵¹ ALANGOYA, s. 33; ÖZEKES, Muhammet ve BORAN GÜNEYSU, Nilüfer, *Deliller ve Hüküm Eksikliği Yönünden İstinaf İncelemesi ve Kararı (HMK m. 353/1-a-6)*, Onikilevha Yayınları, İstanbul 2021, s. 35.

⁵² SEVİNÇ, Ekin, “*İdari Yargılama Hukukunda Kanun Yoluna Başvuru Hakkının Anayasal Güvenceye Sahip Olması Bakımından Ele Alınması*”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 24, S. 3, 2020, s. 433.

⁵³ ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 19. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara 2019, s. 124.

dan birisidir ve bu sebeple de yargı organının da hukuka uygun hareket etmesi gerekir⁵⁴. Yargı organının denetimi ise kendi içerisinde üst yargı mercilerinin gerçekleştireceği denetim ile sağlanacaktır⁵⁵.

Anayasal bir temele sahip olan dereceli yargılama hakkının, şeklen sağlanmış olması yeterli olmayıp gerçekten de dereceli yargılama gerçekleştirilmelidir. Gerçekten dereceli yargılamadan bahsedebilmek için her derece mahkemesince, kendi işini tam anlamıyla yerine getirmesi gerekmektedir⁵⁶. İstinaf incelemesine tabi kararlar açısından bakılacak olursa dereceli yargılamanın tam anlamıyla sağlanabilmesi için ilk derece mahkemesinin eksiksiz bir inceleme ve değerlendirme yaparak denetlenmeye mümkün bir karar vermesi gerekir. Keza istinaf incelemesinin de kendi çerçevesinde yapılarak, bir başka ifade ile tam bir istinaf incelemesi yapılarak sonuçlandırılması gerekir⁵⁷. Bu sebeplerle istinaf incelemesinin yapılmasına imkân verecek bir kararın olmaması, dereceli yargılama hakkını ihlal ettiği gibi istinaf mercilerinin de dosyayı hatalı olarak geri göndermesi, dereceli yargılama hakkını kısıtlayacaktır⁵⁸.

İşte bölge idare mahkemelerinin, gönderme gerekçesi de tam bu noktaya ilişkindir. Bölge idare mahkemelerine göre ilk derece mahkemesince daha önce yapılmış bir inceleme ve değerlendirme bulunmadığından ilk derece mahkemesi kararı kaldırılarak yeni bir karar verilirse, uyuşmazlık hakkında ilk defa karar verilmiş olacaktır. Bu durumda ise her ne kadar şeklen bir dereceli yargılama bulunsa da esasında tek dereceli bir yargılamadan söz edilecektir⁵⁹. Dereceli yargılamanın sağlanmadığı bu durumlarda, taraflar dereceli yargılamanın sağladığı güvence ve

⁵⁴ GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2019, s. 215; AKİL, Cenk, **İstinaf Kavramı**, Yetkin Yayınları, Ankara 2010, s. 230.

⁵⁵ SEVİNÇ, s. 429; AKİL, s. 230.

⁵⁶ ÖZEKES ve BORAN GÜNEYSU, s. 38.

⁵⁷ ÖZEKES ve BORAN GÜNEYSU, s. 38-40.

⁵⁸ ÖZEKES ve BORAN GÜNEYSU, s. 38-40.

⁵⁹ Ankara BİM, 3. İDD, E. 2017/388, K. 2018/1386, T. 7.5.2018, Lexpera, E.T. 10.2.2022; İstanbul BİM, 2. VDD, E. 2017/5138, K. 2017/4722, T. 6.12.2017, Lexpera, E.T. 9.2.2022; Samsun BİM, 3. İDD, E. 2020/422, K. 2020/519, T. 29.6.2020, Lexpera, E.T. 10.2.2022; Ankara BİM, 4. İDD, E. 2021/1365, K. 2021/2227, T. 14.10.2021, yayımlanmamış karar.

faydalardan yararlanamayacağı gibi yargılama, yasa koyucunun iradesine aykırı olarak tek dereceli olacaktır⁶⁰. Bütün bu sebeplerle İYUK madde 45/5'te belirtilmemiş olsa da dereceli yargılamanın sağlanabilmesi için bazı durumlarda dosyanın, ilgili mahkemeye gönderilmesi gerekmektedir⁶¹.

İYUK madde 45/5'in açık hükmüne rağmen sayılmayan hâllerde de dosyayı ilgili mahkemeye gönderen bazı bölge idare mahkemeleri, İYUK madde 45/5'i neden uygulamadığını da gerekçelendirmektedir⁶². Bu gerekçeye göre her ne kadar Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi dereceli yargılamayı öngörmemiş olsa da AİHM içtihadı uyarınca eğer sözleşmeye taraf devletler, kanun yolu öngörmüş ise kanun yolu sisteminin de adil yargılanma hakkına uygun olması gerekmektedir⁶³. İlk derece mahkemesinde yapılan yargılamada, adil yargılanma hakkı ilkeleri ihlali sonucu ortaya çıkmış ise bölge idare mahkemesinin dosyayı esastan karara bağlaması durumunda dereceli yargılama hakkının güvenceleri ve faydaları ortadan kalkacaktır. Bu kapsamda Anayasa madde 90 uyarınca uluslararası sözleşme hükmünün, İYUK madde 45'e nazaran öncelikli olarak uygulanması gerekmektedir.

Bölge idare mahkemelerinin, dosyayı çeşitli sebeplerle geri göndermesinin bir diğer gerekçesi ise İYUK madde 45/4 hükmüdür. İYUK madde 45/4'e göre ilk derece mahkemesi kararı hukuka uygun bulun-

⁶⁰ İstanbul BİM, 2. VDD, E. 2017/4628, K. 2018/2358, T. 27.6.2018, Lexpera, E.T. 10.2.2022.

⁶¹ Samsun BİM, 3. İDD, E. 2020/236, K. 2020/475, T. 15.6.2020, Lexpera, E.T. 10.2.2022.

⁶² İstanbul BİM, 2. VDD, E. 2017/4628, K. 2018/2358, T. 27.6.2018, Lexpera, E.T. 10.2.2022; Gaziantep BİM, 2. VDD, E. 2020/461, K. 2020/979, T. 7.10.2020, Lexpera, E.T. 10.2.2022; Adana BİM, 2. VDD, E. 2020/992, K. 2020/602, T. 26.11.2020, Lexpera, E.T. 10.2.2022; İstanbul BİM, 2. VDD, E. 2017/5138, K. 2017/4722, T. 6.12.2017, Lexpera, E.T. 9.2.2022.

⁶³ AİHS, dereceli yargılama ve AİHM içtihadı için bkz. LEANZA, Piero ve PRİDAL, Ondrej, **The Right to a Fair Trial**, Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn 2014, s. 71; VİTKAUSKAS, Dovydas ve DİKOV, Grigoriy, **Protecting The Right To A Fair Trial Under The European Convention On Human Rights**, 2. Edition, Council of Europe, 2017, s. 30; GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref ve GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, 10. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 2013, s. 268; WENNERSTORM, Lars, "Uluslararası Standartlar Işığında Üç Dereceli Sistemin Gerekliliği", **Türkiye'de İstinaf Mahkemelerinin Kurulması Konferansı**, Ankara 2007, s. 13; ALANGOYA, s. 19.

mazsa karar kaldırılır ve bölge idare mahkemesince işin esası hakkında yeniden bir karar verilir. Madde 45/4 kuralındaki “işin esası hakkında yeniden bir karar verir” ibaresini lafzi olarak yorumlayan istinaf mercilerine göre işin esası hakkında yeniden bir karar verilmesi, işin esası hakkında daha önce bir karar verilmiş olmasına bağlıdır. Eğer işin esası hakkında daha önce bir karar verilmemiş ve bölge idare mahkemesi bir karar verirse, işin esası hakkında ilk defa karar verilmiş olacaktır. Bu sebeple işin esası hakkında daha önce karar verilmeyen durumlarda, dosyanın gönderilmesi gerekmektedir⁶⁴.

IV. HUKUK YARGILAMASINDA DOSYANIN GÖNDERİLECEĞİ HÂLLER

Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda da istinaf incelemesi neticesinde hangi hâllerde dosyanın gönderileceği düzenlenmiştir. Ancak HMK’deki düzenleme, İYUK’a göre daha geniştir. HMK’nin 353/1-a bendinde 6 farklı durumda, dosyanın ilgili mahkemeye gönderileceği belirtilmiştir. Buna göre;

- Yasaklanmış hâkimin davaya bakması,
- Haklı ret talebine rağmen reddedilen hâkimin davaya bakması,
- Görevsiz veya yetkisiz mahkemenin davaya bakması ya da görevli ve yetkili olmasına rağmen mahkemenin görevsizlik veya yetkisizlik kararı vermiş olması,
- Diğer dava şartlarına aykırılık bulunması,
- Usule aykırı olarak davanın açılmamış sayılmasına, davaların birleştirilmesine ya da ayrılmasına karar verilmesi,
- Uyuşmazlığın çözümünde etkili olacak ölçüde önemli delillerin toplanmamış ya da değerlendirilmemiş olması yahut talebin önemli bir kısmı hakkında karar verilmemesi⁶⁵.

⁶⁴ İstanbul BİM, 7. İDD, E. 2020/1443, K. 2020/2145, T. 23.12.2020, Lexpera, E.T. 12.2.2022; Ankara BİM, 4. İDD, E. 2020/2017, K. 2020/2465, T. 13.10.2020, Lexpera, E.T. 12.2.2022; İstanbul BİM, 7. İDD, E. 2019/1353, K. 2020/542, T. 5.2.2020, Lexpera, E.T. 12.2.2022; Ankara BİM, 4. İDD, E. 2019/3961, K. 2020/806, T. 1.6.2020, Lexpera, E.T. 12.2.2022.

⁶⁵ HMK’nin bu alt bendi itiraz yolu ile Anayasa Mahkemesi önüne gelmiştir. Anayasa Mahkemesi, itiraz konusu kuralı hukuka uygun bulmuştur, Anayasa Mahkemesi, E. 2020/101, K. 2021/95, T. 16.12.2021, RG, 31759-23.2.2022.

HMK'deki düzenlemeler, bazı yönlerden İYUK'tan farklılaşmaktadır. İlk olarak HMK'de, dosyanın hangi mahkemeye gönderileceğine ilişkin daha açık bir düzenleme mevcuttur. Buna göre bölge adliye mahkemesi, kararı kaldırması hâlinde dosyayı kararı veren mahkemeye veya yargı çevresinde uygun göreceği bir mahkemeye ya da görevli ve yetkili mahkemeye gönderecektir. Ancak görevsizlik veya yetkisizlik durumunda bu hükmün uygulanamayacağı yönünde öğretide görüşler bulunmaktadır⁶⁶. Zira HMK madde 20'ye göre görevsizlik veya yetkisizlik kararı kesinleştikten sonra ilgili mahkemeye başvurularak dosyanın görevli ve yetkili mahkemeye gönderilmesi talep edilmelidir. Bu sebeple her durumda istinaf incelemesi sonrasında dosyanın kararı veren mahkemeye gönderilmesi gerektiği ileri sürülmüştür⁶⁷. HMK'ye ilişkin bu tartışmalar bir yana idari yargı uygulamasının aksine hukuk yargılamasında dosyanın hangi mahkemeye gönderilebileceği konusunda daha açık bir düzenleme bulunmaktadır. Öğretide, İYUK'taki ilgili mahkeme ibaresinin dosyanın görevli veya yetkili mahkemeye gönderilmesine imkân tanıdığı ileri sürülse de idari yargı uygulamasının farklı yönde gelişmesi nedeniyle İYUK'taki ilgili hükmün revize edilmesi gerekmektedir.

İkinci olarak İYUK'ta, davaya reddedilmiş hâkim tarafından bırakılmış olması şeklinde bir ibare bulunurken HMK'de haklı olarak ileri sürülen ret sebebine rağmen reddedilen hâkimin davaya bakması şeklinde bir ibareye yer verilerek bu konuda da daha açık bir düzenlemeye yer verilmiştir.

Üçüncü ve belki de en önemli farklılık HMK'de, İYUK'ta öngörülme-yen gönderme sebeplerinin sayılmış olmasıdır. Nitekim bu gönderme sebeplerinin bazılarında dolayı idari yargı uygulamasında da dosyanın ilgili mahkemeye gönderilmesine karar verilmektedir.

⁶⁶ Bu konudaki görüş ve tartışmalar için bkz. PEKCANİTEZ/ ÖZEKES/ AKKAN/ TAŞ KORKMAZ, s. 2272; TAŞPOLAT TUĞSAVUL, Melis, "İstinaf İncelemesi Sonucunda Verilebilecek Kararlar", **TBB Dergisi**, S. 134, 2018, s. 334-336.

⁶⁷ PEKCANİTEZ/ ÖZEKES/ AKKAN/ TAŞ KORKMAZ, s. 2272-2273.

HMK'deki düzenlemeler üzerinde de tartışmalar mevcuttur. İlgili hükümlerin kapsamının belirsiz olduğu⁶⁸, bu nedenle geniş ya da dar yorumlanması yönünde görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu görüş ayrılığı, özellikle uyuşmazlığın çözümünde etkili olabilecek ölçüde önemli delillerin toplanmamış ya da değerlendirilmemiş olması üzerinedir. Bu belirsizlik beraberinde, bölge adliye mahkemelerinin uygulamalarının da birbirinden farklılaşmasını getirmektedir⁶⁹.

V. DEĞERLENDİRME

Gerek İYUK madde 45/5'te düzenlenen hâller gerekse HMK madde 353/1-a'da yer alan hâller, istinaf incelemesinin tam anlamıyla gerçekleşmesi için hukuka uygun bir ilk derece yargılaması neticesinde karar verilmesini sağlamaya yöneliktir. İlk derece mahkemesince gerçekleştirilen yargılamayı sakatlayan ağır bir usul hatası var ise geçerli bir ilk derece yargılaması olmadığından ikinci derece yargılaması gerçekleştirilemeyecektir^{70, 71}. Eğer iki dereceli yargılamayı ortadan kaldıracak bi-

⁶⁸ Örneğin davaya yetkisiz mahkemenin bakması geri gönderme sebepleri arasında sayılmış iken ilgili hükmün, kesin yetki kurallarına mı aykırılık olduğu, yoksa haklı bir yetki itirazının reddedilmesi durumunu da mı kapsadığı belirsizdir. **Bu konuda bkz. KARAASLAN, Varol, "HMK m. 353/1-a Üzerine Bir İnceleme", DÜHFD, C. 22, S. 37, 2017, s. 227-228.**

⁶⁹ Bu konudaki tartışmalar ve görüşler için **bkz. AKİL, Cenk, "Bir İstinaf Sebebi Olarak HMK m. 353/1-a-6 Üzerine Değerlendirme", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Y. 11, S. 38, 2019, s. 1-17.**

⁷⁰ **BOZTAŞ, Nevzat, "İlk Derece Mahkemesi Kararlarının Eksik Tahkikat veya Geçersizlik Nedeniyle İstinaf Mahkemesince Kaldırılması Meselesi", MİHDER, C. 13, S. 37, 2017, s. 441.**

⁷¹ Anayasa Mahkemesi de HMK md. 353/1-a-6 "Mahkemece, uyuşmazlığın çözümünde etkili olabilecek ölçüde önemli delillerin toplanmamış veya değerlendirilmemiş olması ya da talebin önemli bir kısmı hakkında karar verilmemiş olması" alt bendine ilişkin kararında bu hususa vurgu yapmıştır: "İtiraz konusu kuralla uyuşmazlığın çözümünde etkili olabilecek ölçüde önemli delillerin toplanmadığı veya değerlendirilmediği ya da talebin önemli bir kısmı hakkında karar verilmediği gerekçesi ile kaldırma kararı verilmesi suretiyle yargılama usulüne ilişkin açık ve ağır nitelikteki ihlallerin delilleri ilk elden takdir edecek ve talep hakkında ilk kez karar verecek olan ilk derece mahkemesince giderilmesine imkân tanınmıştır. Nitekim anılan açık ve ağır ihlallerin yargılamanın eksik yapılmasına ve yargılama sonucunda verilen kararın temelinde ağır aksaklıkların bulunmasına neden olacağı açıktır. Böyle bir karar üzerinden yapılacak kapsamı ve sınırları belirli olan kanun yolu denetiminde ise bu aksaklık ve ihlallerin düzeltilmesi ya mümkün olmayabilecek ya da çok güç olacaktır. Dolayısıyla söz konusu açık ve ağır ihlallerin ilk derece mahkemesince giderilmesinin kanun yolu denetiminin daha sağlıklı yapılmasını ve

çimde, bir başka ifade ile derecelerden birini kaldırır şekilde karar verilmiş ise ilk derece yargılamasının tekrarlatılması gerekmektedir⁷². Örneğin idari yargıda ilk inceleme üzerine davanın reddedilmesi hâlinde, istinaf mercii kararı kaldırır ve esastan bir karar verirse iki dereceli yargılama tam olarak gerçekleşmemiş olacaktır⁷³. Bu sebeplerle ilk derece mahkemesinin, uyuşmazlığa ilişkin olarak kanaati usule de uygun olarak⁷⁴ tam bir biçimde oluşmamış ise kararın kaldırılarak esastan yeniden karar verilmesi, istinafin amacına uygun düşmeyecektir⁷⁵.

Anayasa Mahkemesi de ceza yargılamasında istinaf kanun yoluna ilişkin bir düzenlemeye dair verdiği karar⁷⁶, bu görüşlerin önemini gösterir niteliktedir. 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 286. maddesinin 20/7/2017 tarihli ve 7035 sayılı Kanun'un 20. maddesiyle değişiklik yapılan (2) numaralı fıkrasının, 18/6/2014 tarihli ve 6545 sayılı Kanun'un 78. maddesiyle değiştirilen (d) bendine⁷⁷ ilişkin verilen kararda, dereceli yargılama hakkının, bir başka ifadeyle hükmün denetlenmesi talep hakkının, orantısız bir biçimde kısıtlanması nedeniyle iptal kararı verilmiştir. İtiraz konusu hüküm ile bölge adliye mahkemelerinin, üst sınırı 2 yıla kadar hapis cezası gerektiren suçlara dair verdiği kararlara karşı temyiz kanun yolu kapatılmıştır. Anayasa Mahkemesi, ilk derece mahkemesinin beraat kararı verdiği ancak bölge adliye mahkemesinin üst sınırı 2 yıla kadar hapis cezası gerektiren bir suçtan dolayı hüküm kurduğu hâller bakımından değerlendirme yaparak ilgili hükmü iptal

kısa sürede tamamlanmasını mümkün kılacağı anlaşılmaktadır.", Anayasa Mahkemesi, E. 2020/101, K. 2021/95, T. 16.12.2021, § 27, **RG**, 31759-23.2.2022.

⁷² BOZTAŞ, s. 446.

⁷³ CAN, Bahtiyar/ SEZGİNER, Murat/ KAYA, Cemil, **Açıklamalı-İçtihatlı Türk İdari Yargılama Hukuku**, Savaş Yayınevi, Ankara 2019, s. 1688.

⁷⁴ Nitekim Günday'a göre de ilk derece mahkemesince usul kurallarına açıkça aykırı olarak karar verilmiş ise hakkaniyete uygun verilmiş bir karardan bahsedilemeyecektir ve bu nedenle de bu karardaki eksikliklerin, istinaf aşamasında giderilmesi mümkün olmayacaktır, GÜNDAY, s. 494.

⁷⁵ AKYILMAZ/ SEZGİNER/ KAYA, s. 1690.

⁷⁶ Anayasa Mahkemesi, E. 2018/71, K. 2018/118, T. 27.12.2018, **RG**, 30687-15.2.2019.

⁷⁷ İtiraz konusu kural şöyledir: "*d) İlk derece mahkemelerinin görevine giren ve kanunda üst sınırı iki yıla kadar (iki yıl dâhil) hapis cezasını gerektiren suçlar ve bunlara bağlı adli para cezalarına ilişkin her türlü bölge adliye mahkemesi kararları, ...temyiz edilemez.*"

etmiştir. Mahkemeye göre hükmün denetlenmesini talep hakkına dair güvenceler ancak aleyhe hüküm kurulduğu anda işlerlik kazanır. Bu nedenle ilk defa bölge adliye mahkemesince hüküm kurulan durumlarda da temyiz yolu kapatılarak hükmün denetlenmesini talep hakkı kısıtlanmış olmaktadır. Anayasa Mahkemesi getirilen bu kısıtlamayı, Anayasa madde 13 kapsamında değerlendirmiş ve getirilen sınırlamayı orantısız bularak iptal etmiştir.

Anayasa Mahkemesinin bu kararından hareketle istinaf mercilerince ilk defa karar verilen hâllerde, dereceli yargılama hakkının kısıtlanmasının söz konusu olduğu ifade edilebilir. O hâlde her durumda bölge idare mahkemesinin, ilk derece mahkemesi kararını kaldırarak kendisinin esastan karar vermesi dereceli yargılama hakkının ihlaline neden olacaktır. Bu sebeplerle, ilk derece mahkemesince uyuşmazlığın esası hakkında eksiksiz bir hüküm kurulmayan durumlarda kararın kaldırılarak dosyanın ilk derece mahkemesine gönderilmesi, dereceli yargılama hakkını sağlar niteliktedir.

Bütün bu gerekçelerle bölge idare mahkemelerinin, dosyayı geri göndermesinin dereceli yargılama hakkını sağlamaya yönelik olduğu söylenebilir. Ne var ki mevcut idari yargı uygulaması, bazı yönlerden dereceli yargılamayı ihlal eder niteliktedir. İlk olarak ifade etmek gerekir ki dereceli yargılama hakkının tam anlamıyla sağlanabilmesi için her derecenin üzerine düşen görevi tam anlamıyla yerine getirmesi gerekmektedir. Nasıl ilk derece mahkemesinin denetlenebilir ve eksiksiz bir hüküm kurması gerekli ise istinaf mercilerinin de istinaf görevlerini tam olarak yerine getirmesi gerekir. İstinaf mercilerinin, dosyayı hatalı olarak geri göndermesi de dereceli yargılama hakkını ihlal edecektir⁷⁸. Mevcut idari yargılama uygulamasında, kanunla çizilen sınırın da dışına çıkarak daha önce ifade ettiğimiz birçok çeşitli sebepten dolayı dosya geri gönderilmektedir. Öyleyse mevcut uygulama da dereceli yargılama hakkını ihlal eder nitelikte gelişmiştir. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz ve temyiz incelemesinde kararın esastan bozulduğu gerekçesiyle dosya-

⁷⁸ ÖZEKES ve BORAN GÜNEYSU, s. 40.

yı ilk derece mahkemesine gönderen bölge idare mahkemesi kararı, bu düşüncelerimizi kanıtlar nitelikte ve çarpıcı bir örnektir⁷⁹.

Bölge idare mahkemelerinin, dosyayı gönderme gerekçelerinden birisi de yasa koyucunun, dereceli bir yargılama öngördüğü ve bu nedenle bazı hâllerde geri gönderilmez ise yasa koyucunun iradesine aykırı olarak dereceli bir yargılama gerçekleşmeyeceği şeklindedir. Hâlbuki İYUK madde 45/5 de yasa koyucunun iradesinin bir yansımasıdır. Yasa koyucunun iradesine aykırı olduğu gerekçesiyle İYUK madde 45/5'te sayılmayan durumlarda da dosyayı geri gönderen bölge idare mahkemeleri, bu yönüyle aslında yasa koyucunun iradesine aykırı hareket etmektedir.

Bölge idare mahkemelerinin bir diğer gerekçesi, hukuka uygun bulunmayan kararın kaldırılarak yeniden karar verilmesini düzenleyen İYUK madde 45/4 fıkrası lafzıdır⁸⁰. İlgili kuralın yorumundan hareketle dosyayı geri gönderen bölge idare mahkemeleri, İYUK madde 45/5'in açık hükmüne aykırı hareket etmektedir. İYUK madde 45/4 hükmünün lafzi yorumu, bölge idare mahkemelerinin gerekçesinin haklı olduğu intibai uyandırıyor olsa da madde 45/5'in açık hükmü karşısında dosyanın geri gönderilmesi kanuna uygun durmamaktadır. Fakat yine de bölge idare mahkemelerinin bu gerekçesi, madde 45/4 ile 45/5 fıkralarının birbiri ile tam uyumlu olmadığını göstermektedir.

Bölge idare mahkemelerinin, çok çeşitli sebeplerle dosyayı geri göndermesi dereceli yargılama hakkını ihlal eder nitelikte olmakla beraber İYUK'taki düzenlemenin yetersiz olduğu da açıktır. Uyuşmazlığın esastan karara bağlanmadığı birçok durum, İYUK madde 45/5'te sayılmamıştır. Bu sebeple İYUK madde 45/5'in, dereceli yargılama hakkı çerçevesinde yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu konuda HMK'deki

⁷⁹ **Bkz.** dipnot 46. Benzer bir örnek de Ankara BİM 4. İDD kararlarında karşımıza çıkmaktadır. İlgili istinaf mercii, bazı kararlarında disiplin cezasını şekil unsurundan iptal eden kararı hukuka aykırı bulmuştur. Ancak dava konusu işlemi, şekil unsurundan iptal eden ilk derece mahkemesi kararını, esastan verilmiş bir karar olmadığını değerlendiren istinaf mercii, kararı kaldırarak dosyayı geri göndermiştir, Ankara BİM, 4. İDD, E. 2019/3961, K. 2020/806, T. 1.6.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022; Ankara BİM, 4. İDD, E. 2020/165, K. 2020/1186, T. 11.6.2020, Lexpera, E.T. 8.2.2022.

⁸⁰ **Bkz.** dipnot 64.

düzenlemeler bir örnek teşkil edebilecektir. Fakat yapılacak yeni düzenlemede, HMK'deki tartışmalar ve idari yargılama usulünün kendine özgü özellikleri dikkate alınmalıdır. Bu kapsamda uyuşmazlığın esasının karara bağlanmadığı ve yargılamayı sakatlayan ağır usul hataları var ise dosyanın geri gönderilmesinin sağlanması, dereceli yargılamayı sağlayacaktır. Ancak kanunda belirtilecek bu hâller dışına çıkılmasının önüne geçilmesi de gerektiğinden bölge idare mahkemesinin yeniden karar vermesini düzenleyen İYUK madde 45/4 hükmü de madde 45/5 ile uyumlu olacak biçimde değiştirilmelidir.

Bazı bölge idare mahkemelerinin, İYUK madde 45/5'i ihmal ederek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni uygulaması⁸¹ da tartışmaya değerdir. İlk olarak belirtmek gerekir ki AİHS'de dereceli yargılama, zorunlu tutulmamıştır⁸². Ancak ilgili mahkeme kararlarında da belirtildiği üzere eğer bir kanun yolu öngörülmüş ise bu kanun yoluna ilişkin usul ve esasların, adil yargılanma hakkına uygun bir biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. AİHM'nin bu içtihadından hareketle, dereceli yargılama hakkının AİHS kapsamında tanınan bir hak olduğunun kabulü mümkün değildir. Elbette kanun yoluna başvuruya ilişkin usul ve esasların mahkemeye erişim hakkı, hak arama özgürlüğü gibi adil yargılanma ilkelerine uygun olması gerekir. Ancak bu gereklilik, dereceli yargılama hakkının AİHS kapsamında korunan müstakil bir hak olduğunu göstermez. Bölge idare mahkemelerinin bu gerekçesinden çıkan anlama göre dereceli yargılama öngörülmesi zorunlu değildir ama dereceli yargılama öngörülmüşse kısıtlanamaz ve kararın kaldırılarak esastan karar verilmesi ise bu hakkın kısıtlanması anlamına gelmektedir. Bölge idare mahkemelerinin bu gerekçelerinin aksine bu hakkın kısıtlanabileceği kabul edilmektedir ki yukarıda belirttiğimiz Anayasa Mahkemesi kararında⁸³ da bu hakkın kısıtlanması, Anayasa madde 13 kapsamında değerlendirilmiştir. Keza kanun yoluna başvuru hakkına ilişkin getirilen parasal sınır vb. düzenlemeler de esasında bu hakkın sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Bütün bu gerekçelerle bazı bölge idare mahkemeleri-

⁸¹ Bkz. dipnot 62.

⁸² AİHS ek 7. Protokol ile ceza yargılamalarında, dereceli yargılama zorunlu tutulmuştur.

⁸³ Bkz. dipnot 76.

nin, Anayasa madde 90'dan hareketle İYUK madde 45/5'i ihmal etmesi, hukuk tekniği açısından sakıncalıdır.

SONUÇ

Yasal düzenleme ve bölge idare mahkemesi kararları bir bütün olarak dikkate alındığında, idari yargıda istinaf incelemesinde dosyanın ilk derece mahkemeye gönderilmesi konusunda, uygulamada ciddi bir sorun mevcuttur. 5. fıkrada sayılan tahdidi durumlar dışında birçok çeşitli sebeple dosya, ilgili mahkemeye gönderilmektedir. İYUK madde 45/5'in yetersiz bir düzenleme olduğunu kabul etmekle birlikte mevcut idari yargı uygulamasının kontrol edilemez bir şekilde gelişmesi de dereceli yargılama hakkının, bizzat bölge idare mahkemesince kısıtlanmasına neden olmaktadır. Zira istinaf mercileri, kanunla kendilerine verilen istinaf görevlerini yerine getirmeyerek ikinci derece yargılama hakkını ihlal etmektedir. Hâl böyle iken dereceli yargılama hakkı gerekçesiyle dosyayı ilgili mahkemeye gönderen bölge idare mahkemelerinin, bizzat kendilerinin dereceli yargılama hakkını çiğnemesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Mevcut uygulama ve yasal düzenleme karşısında, İYUK madde 45/5'in yeniden düzenlenmesi gerektiği açıktır. Düzenleme yapılırken mevcut sorunlar ve idari yargının kendine özgü yönleri dikkate alınarak dereceli yargılama hakkının, tam anlamıyla gerçekleşmesine imkân sağlanmalıdır. Elbette yeni düzenleme, uygulamaya yasal zemin sağlamak amacıyla değil, dereceli yargılama hakkının temin edilmesi amacıyla yapılmalıdır. Bölge idare mahkemeleri ise yasa koyucunun iradesine uygun olarak sadece kanunda belirtilen sebeplerle dosyayı ilgili mahkemeye göndermelidir. Bu doğrultuda bölge idare mahkemelerinin yeniden karar vereceğini düzenleyen İYUK madde 45/4 hükmünün de madde 45/5 hükmü ile uyumlu olacak biçimde değiştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- AKİL, Cenk, *İstinaf Kavramı*, Yetkin Yayınları, Ankara 2010.
- AKİL, Cenk, “*Bir İstinaf Sebebi Olarak HMK m. 353/1-a-6 Üzerine Değerlendirme*”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Y. 11, S. 38, 2019, s. 1-17.
- AKYILMAZ, Bahtiyar/ SEZGİNER, Murat/ KAYA, Cemil, *Açıklamalı-İçtihatlı Türk İdari Yargılama Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara 2019.
- ALANGOYA, Yavuz, “*Kanun Yolunun Anayasal Temeli ve HUMK m.427 Hükmü ile Kanun Yolu Kapatılmış Olan Kararlara Karşı Kanun Yoluna Müracaat İmkânı*”, 75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı, TBB Yayınları, Ankara 2004, s. 17-48.
- BARDAKCI, Mehmet Akif, “*Medeni Usul Hukukunda İstinaf ile Karşılaştırılmalı Olarak İdari Yargılama Hukukunda İstinaf*”, *MİHDER*, C. 12, S. 34, 2016, s. 401-448.
- BOZTAŞ, Nevzat, “*İlk Derece Mahkemesi Kararlarının Eksik Tahkikat veya Geçersizlik Nedeniyle İstinaf Mahkemesince Kaldırılması Meselesi*”, *MİHDER*, C. 13, S. 37, 2017, s. 423-456.
- CANDAN, Turgut, *Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu*, 8. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2021.
- ÇINARLI, Serkan, *İdari Yargılamada İstinaf ve Bölge İdare Mahkemeleleri*, 3. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020.
- GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2019.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref ve GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 10. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 2013.
- GÜNDAY, Metin, *İdari Yargılama Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 2022.
- KARAASLAN, Varol, “*HMK m. 353/1-a Üzerine Bir İnceleme*”, *DÜHFD*, C. 22, S. 37, 2017, s. 219-239.
- LEANZA, Piero ve PRİDAL, Ondrej, *The Right to a Fair Trial*, Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn 2014.

- ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 19. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara 2019.
- ÖZEKES, Muhammet ve BORAN GÜNEYSU, Nilüfer, Deliller ve Hüküm Eksikliği Yönünden İstinaf İncelemesi ve Kararı (HMK m. 353/1-a-6), Onikilevha Yayınları, İstanbul 2021.
- PEKCANITEZ, Hakan/ ÖZEKES, Muhammet/ AKKAN, Mine/ TAŞKORKMAZ, Hülya, Medenî Usûl Hukuku, Cilt III, 15. Bası, Onikilevha Yayınları, İstanbul 2017.
- SEVİNÇ, Ekin, “İdari Yargılama Hukukunda Kanun Yoluna Başvuru Hakkının Anayasal Güvenceye Sahip Olması Bakımından Ele Alınması”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 24, S. 3, 2020, s. 421-445.
- TAŞPOLAT TUĞSAVUL, Melis, “İstinaf İncelemesi Sonucunda Verilebilecek Kararlar”, TBB Dergisi, S. 134, 2018, s. 313-354.
- ULUSOY, Ali D., Yeni Türk İdare Hukuku, 4. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2021.
- VİTKAUSKAS, Dovydas ve DİKOV, Grigoriy, Protecting The Right To A Fair Trial Under The European Convention On Human Rights, 2. Edition, Council of Europe, 2017.
- YILDIRIM, Ramazan, “Türkiye’de İstinaf Uygulamasının İdari Yargıya Etkileri”, Danıştay ve İdari Yargı Günü 147. Yıl Sempozyumu, Danıştay Yayınları, Ankara 2015, s. 33-53.
- YILDIRIM, Turan ve FİŞ ÜSTÜN, Gül, Açıklamalı-Notlu İdari Yargılama Usulü Kanunu, Onikilevha Yayınları, Ankara 2020.
- WENNERSTORM, Lars, “Uluslararası Standartlar Işığında Üç Dereceli Sistemin Gerekliliği”, Türkiye’de İstinaf Mahkemelerinin Kurulması Konferansı, Ankara 2007, s. 12-16.